

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας
Διευθυντοῦ τοῦ Γλωσσολογικοῦ Σπουδαστηρίου

Μνημόσυνος λόγος εἰς Γεώργιον Ν. Χατζιδάκιν.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν γεραίρει σήμερον τὴν μνήμην μιᾶς ὑψηλοτάτης πνευματικῆς κορυφῆς τοῦ ἔθνους. Ἐντεταλμένος ὑπὸ ταύτης ἵνα εἴπω τὸν προσήκοντα λόγον θὰ προσπαθῶ, εἰς τὸ βραχὺ διάστημα χρόνου, καθ' ὃ δικαιῶμαι νὰ κατέχω τὸ σεπτὸν τοῦτο βῆμα, νὰ θίξω τὰ κύρια σημεῖα, ἅτινα ἐπιτρέπουν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἐθνικὴν προσφορὰν τοῦ τιμωμένου δοιδίμου καθηγητοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι.

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ ἀνδρός, τὴν ἑξοχὸν καὶ συγκινητικὴν πατριωτικὴν δραστηριότητα, ἀντιξίαν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ τόπου καταγωγῆς αὐτοῦ, τὴν κοινωνικὴν δραστηριότητα, τὴν συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν εὐρυθμον λειτουργίαν διαφόρων ἐπιστημονικῶν ἢ ἄλλων πνευματικῶν ὁργανισμῶν καὶ ποικίλας ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ μακροτάτου καὶ ἐξόχως χυμώδους βίου αὐτοῦ, ἐξέδηκαν ἐπὶ διαφόροις εὐκαιρίαις ἀπὸ βήματος τῶν πλέον ἐπισήμων πνευματικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδος ἐπιφανέστατοι ἐκπρόσωποι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Ἐπίσης ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἰωβιλαίων ἔχαιρέτησαν τὸν ἄνδρα διὰ συγχαρητηρίων καὶ εὐχειτηρίων γραμμάτων, ἀποτελούντων ἀπαραγράπτους τίτλους τιμῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, αἱ διασημότεραι ἀκαδημαῖαι καὶ ἐπιστημονικαὶ ἐταιρεῖαι τῆς ἀλλοδαπῆς.

Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις ἤγειρε μεγαλοπρεπὲς τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ παράστημα καὶ κατέκτησε τὴν διεθνῇ ἀναγνώρισιν καὶ τὸν διεθνῇ σεβασμὸν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἀνήκει εἰς τὰς προνομιοῦχους ἐκεῖνας φύσεις, αἱ ὁποῖαι αἰρῶνται ὑπεράνω τῶν ὁρίων τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, καθιστάμεναι σύμβολα καὶ ἐμβλήματα τοῦ κύκλου εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκουν. Εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ ἀθλήσῃ ἑνωρὶς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ νὰ ζήσῃ ἐτη μακρά, κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν ὁποίων τὸ ὄνομά του καθίστατο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γνωστότερον καὶ σεβαστότερον εἰς τὸ διεθνὲς κοινὸν τῶν ὁμοτέχνων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἂν οὕτως ηὐτύχησεν ὥς θνητός, κατέλιπε καὶ μετὰ θάνατον κλέος ἄφθιτον, εἰς οὐδεμίαν δὲ πεπολιτισμένην χώραν τοῦ κόσμου θεωρεῖται σήμερον ἢ ἐπιστήμη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἄνευ διαρκοῦς μνείας καὶ ἀνα-

φορᾶς πρὸς τὸ ἔργον ἐκείνου. Οἱ δὲ ἐν Ἑλλάδι συνεχίζοντες τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης βαδίζουσιν ἐπὶ τῶν λεωφόρων, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἤνοιξε. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀντιπαράδοσεως ἐπιχειρουμένη κατὰ διαστήματα παρέκκλισις ἀπὸ τῶν κεντρικῶν κατευθυντηρίων γραμμῶν, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἐχάραξεν, ἄγει πρὸς κακοδιασκαλίαν καὶ ὑποστήριξιν γνωμῶν καὶ θεωριῶν βλαπτικῶν τῆς ὑγιoῦς θεραπείας τῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης. Τοῦτο δὲ διότι τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι ἠγέρθη ἐπὶ ἀκλονήτων θεμελίων, ἄλλαις λέξεσι διότι ὁ Χατζιδάκις ὑπῆρξε δημιουργὸς ἐπιστήμης καθορίσας τὴν σύστασιν τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐπιθυμῶ νὰ καταστῶ ἀπολύτως σαφές. Θὰ ἦτο ἀδικία διὰ τὸν ἄνδρα, ἂν ἐπανελαμβάνετο καὶ ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτάτου τοῦτου βήματος τὸ πολλάκις ὑπ' ἄλλων λεχθὲν κατὰ τὸ παρελθόν, οὐχὶ βεβαίως πρὸς ψόγον ἀλλὰ πρὸς ἔπαινον τοῦ Χατζιδάκι, ὅτι δηλ. οὗτος ἐπέτυχε καὶ διέπρεψε, διότι εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς μεθόδους τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, θεμελιώσας ἐπ' αὐτῶν τὴν ἰδικήν του ἔρευναν. Ἄν τοῦτο ἡλῆθνε, ἂν δηλονότι ἡ ἐπιτυχία τοῦ Χατζιδάκι συνίστατο ἀπλῶς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ ἐλληνικοῦ ὕλικου τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ κρατούντων, θὰ ἦτο βεβαίως τοῦτο πρὸς τιμὴν του, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ τὸν δοξάσῃ. Διότι καὶ πρὸ τοῦ Χατζιδάκι καὶ παρὰ τὸν Χατζιδάκιν ἦλθον ἐνταῦθα ἐξ Ἑσπερίας ἄνδρες λογιῶνται, ἄτοχοι τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, οἵτινες ἐδράσαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ οὐκ ὀλίγα ἐπέτυχον. Ἐννοῶ τὸν Δημήτριον Μαυροφύδην καὶ τὸν Γεώργιον Τσερέπην ἐκ τῶν ἡμετέρων, τὸν Κάρολον Φόϋ καὶ τὸν Μιχαὴλ Δέφνερ ἐκ τῶν ξένων. Ἀπαντες οὗτοι κατέλιπον ἔργον ἄξιον καὶ μνείας καὶ ἐπαίνου, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν κατῳρθεώσε νὰ ἴδῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπεσήμανε καὶ ἐθεράπευσεν ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις.

Ἡ ἔρευνα τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἶχεν ἀρχίσει πολὺ παλαιότερον, ἀπὸ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τὰ δὲ προβλήματα χρήσεώς της εἶχον ἤδη ἀνησυχήσει Ἑλλήνας πολὺ παλαιότερους τοῦ Κοραῆ. Ὁ Χατζιδάκις δ' ὅμως ἐπέτυχε καὶ ἀνῆλθε καὶ ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐπεβλήθη, διότι πέρα τῆς ἐπιστημοσύνης καὶ τῆς εὐρυτάτης ἐλληνομαθείας εἶχε τὴν δύναμιν τῆς ἐνοράσεως, διότι ἦτο προνομιoῦχος ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἡ ὁποία εἶχε συνδεδεασμένης τὰς ιδιότητας τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ μύστου.

Ἡ ἐπιστήμη, ὡς εἶπομεν, δὲν ἔλειπε καὶ ἀπὸ ἄλλων προγενεστέρων καὶ συγχρόνων τοῦ Χατζιδάκι, ἡ δὲ σοφία ἦτο γνώρισμα οὐκ ὀλίγων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οὗτος ἐνεφανίσθη μεταξὺ τῶν φιλολογικῶν κύκλων τῆς χώρας.

Εὐρισκόμεθα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς προτελευταίας δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Εἰς τὸ φιλολογικὸν στερέωμα τῆς Ἑλλάδος ἐκυριάρχει ἀσυναγώνιστος εἰς ἐπιβολὴν ἡ εὐγενὴς φυσιογνωμία τοῦ μεγάλου φιλόλογου

Κωνσταντίνου Κόντου, ἀνδρὸς τὰ μάλα δεινοῦ περὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, οὗτινος πεφιλημένος καὶ διακεκριμένος μαθητὴς καὶ συνθιασώτης ὑπῆρξεν ὁ Χατζιδάκις. Ὁ Κόντος ἦτο ἐπιφανέστατος ἐκπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι τῆς ὁλλανδικῆς φιλολογικῆς σχολῆς, ἀσχολούμενος δοκιμώτατα περὶ τὴν διακρίβωσιν τῆς ὕψους ἑλληνικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως καὶ ἐλέγχων μετ' ἀτέγκτου ἀυστηρότητος πάντα λόγιον τῆς ἐποχῆς, δοῖς δὲν ἐποίεῖτο ὁρτὴν χρῆσιν τῶν παραδεδομένων στοιχείων τῆς γλώσσης.

Ἀτυχῶς ἡ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ζωηρὰ φιλολογικῆ δραστηριότητος τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οὐδ' ἐπεχειρήσῃ καὶ νὰ ἀνακόψῃ τὸν ἐπικίνδυνον δρόμον, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ὁ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀναφανείς καὶ ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Σούτσου θεωρητικῶς θεμελιωθεὶς νεοελληνικὸς ἀπικισμός. Ὅλως τοῦναντίον περιεπλέχθησαν καὶ οἱ φιλόλογοι τῶν χρόνων τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χατζιδάκι εἰς τὰ ἔθνηκως ἐπιζήμια συνθήματα τῶν νεοαπικιστῶν καὶ ἐντεῦθεν κατεϊρίβησαν εἰς ἀτέρμονας ἀλληλοελέγχους περὶ τῆς δοκιμότητος τῶν ὑπὸ ἐκάστου χρησιμοποιοιμένων γλωσσικῶν στοιχείων.

Ἡ ἀνιστόρητος αὕτη τοποθέτησις τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου τῆς χώρας ἐδημιούργησεν, ὥς ἦτο φυσικόν, ἀντίδρασιν μὲ τὸ ἐξ ἴσου πρὸς τὸν ἀρχαῖσμον καταστρεπτικὸν σύνθημα τῆς ἀρνήσεως τῆς γραπτῆς παραδόσεως τοῦ Ἑθνους. Τοῦ κινήματος τῆς ἀντιπαραδόσεως ἡγήθη ὁ πολὺς Γιάννης Ψυχάρης, γλωσσολόγος τὴν εἰδικότητα καὶ καθηγητὴς τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἰς Παρισίους, ἐπὶ πλεόν δὲ δεξιὰ λογοτεχνικὴ φύσις καὶ ἄνθρωπος πεπρωτισμένος μὲ ἀσυνήθη ἀγωνιστικὴν διάθεσιν. Διὰ τοῦ Ψυχάρη ἦλθε καὶ πάλιν ἐπὶ τάπητος, μὲ γλωσσολογικὰ πλεόν στηρίγματα, τὸ παλαιὸν αἶτημα τοῦ λεγομένου δημοτικισμοῦ. Ὁ Ψυχάρης ἐπανελάβε μεθοδικῶς τὸ προηγηθὲν κήρυγμα τοῦ Σολωμοῦ, ὅπερ εἶχε διατυπώσει ὁ ποιητὴς εἰς τὸν γνωστὸν Διάλογον, τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν ἐξέδωκε ζῶν, πιθανῶς διότι ἡ σοφία τῆς ὠριμότητος δὲν ἔκρινεν ἄξια δημοσιεύσεως ὅσα ὁ ρωμαντισμὸς τῆς νεότητος εἶχεν ὑπαγορεύσει.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη ἔτεινε νὰ καταστῇ πνευματικὸν αἶτημα τῶν λογοτεχνῶν τῆς ἐποχῆς, κυρίως τῶν ποιητῶν ἀλλὰ βαθμηδὸν καὶ τῶν πεζογράφων, οἱ ὅποιοι, μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἄνθησιν τῆς ἐπιταγιστικῆς Σχολῆς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακολογήσουν ἐπὶ μακρὸν νὰ παραμένουν δέσμιοι τῶν ἀντιποικτικῶν φραστικῶν μέσων τῆς ρωμαντικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατῆλθεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κορίστρον ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, μόλις ἐπανελθὼν ἐξ Ἑσπερίας, νέος τὴν ἡλικίαν, πεπρωτισμένος μὲ βαθυτάτην ἑλληνομάθειαν, μὲ πλήρη σύγχρονον γλωσσολογικὴν κατάρτισιν, γνωστὸς συγγραφεὺς δοκίμων ἐπιστημονικῶν πραγματειῶν περὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν αἷς διεφαίνεται ἤδη σαφῶς ὁ ἐγκρατὴς ἐπιστήμων καὶ ὁ δεξιὸς ἀγωνιστὴς, ὁ ὁποῖος, ὅπως προσφυνῶς ἐλέ-

χθῆ ὑπὸ μαθητοῦ καὶ φίλου του, ἐπιτύγχανε τὸν στόχον του μὲ τὴν εὐθυβολίαν ὀπληρχηγοῦ τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Οἱ σύγχρονοι φιλόλογοι πάσης κατηγορίας καὶ πάσης τοποθετήσεως διηρθάνοντο δι' ὑφίστατο δξεία πνευματικὴ κρίσις, ὅτι τὸ μεγαλύτερον πνευματικὸν αἶτημα τῆς ἐποχῆς, τὸ πρόβλημα τοῦ μέσου ἐκφράσεως τοῦ ἐν διαρκεί ἀναπτύξει καὶ ἀνατάσει εὐρισκομένου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἐτοποθετεῖτο κατὰ τρόπον ἱκανοποιούντα τὸ αἶσθημα τοῦ Ἑθνους, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ συλλάβουν τὴν οὐσίαν καὶ νὰ χωρήσουν πρὸς τὴν θεραπείαν του.

Τὰ πράγματα ἐθῆκεν εἰς τὴν θέσιν των ὁ ἐπιστημονικὸς προβληματισμὸς τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι, ὁ ὁποῖος ἐπεχειρήθη μὲ τὰ πλέον σύγχρονα μέσα, αὐτὰ διέθετε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ ἐπιστήμην τῆς γλώσσης. Ἐπανῆλθε δηλονότι οὗτος ἐξ Εὐρώπης διακεκριμένος μαθητὴς καὶ ἐκπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι τῶν λεγομένων νεογραμματικῶν, παρ' οἷς κατ' εὐτυχίᾳ συγκυρίαν ἐμαθήμευσεν. Ἦσαν δὲ οἱ νεογραμματικοὶ οἱ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 19ου αἰ. ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῶν μέχρι τότε κρατουσῶν μεθόδων γλωσσικῆς ξερύνης καὶ διακρῦξαντες ὅτι ἡ γλωσσολογία δὲν εἶναι φυσικὴ ἀλλὰ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης δὲν φθείρονται, ἀλλ' ἀντικαθίστανται ὑπ' αἰ νεωτέρων, ὅτι οἱ τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιοριζόμενοι φωνητικοὶ νόμοι παραβαίνονται μόνον, ὅταν παρεμβληθῇ ὁ ψυχολογικὸς παράγων τῆς ἀναλογίας καὶ ὅτι κατ' ἐξοχὴν πρόσφοροι διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν νέων τούτων διδαγμάτων εἶναι αἱ ζῶσαι γλώσσαι. Τῶν διδαγμάτων τούτων ἦσαν ὅλως ἄγεστοι πάντες ὅσοι ἐπεχείρησαν μέχρι τότε ἐρευνᾶν τῆς νέας Ἑλληνικῆς, διὸ καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ οὗτοι εἶχον καταλήξει ἀνετράπησαν εὐκόλως ὑπὸ τοῦ μετ' ὀλίγον μέλλοντος νὰ καταλάβῃ καὶ δοξάσῃ τὴν ἔδραν τῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ὁ Χατζιδάκις ἐπροχώρησεν εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἔργου του μετὰ θαυμαστῆς μεθοδικότητος. Ἐπεκράτει τότε ἐν Ἑλλάδι ἡ θεωρία περὶ αἰολοδωρισμῶν, ἥτοι ὅτι τὰ κατὰ τόπους λαλούμενα νεοελληνικὰ ἰδιώματα ἦσαν κατὰ σύνθεσιν παρεφθαρμένον κοῤῥαμα παλαιῶν αἰολικῶν καὶ δωρικῶν στοιχείων. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀπέδειξεν ἐσφαλμένην ὁ Χατζιδάκις ἀποδείξας καὶ διδάξας δι' ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ λαλουμένη νέα ἑλληνικὴ γλώσσα εἶναι φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς καὶ ὅτι ὥς τοιαύτη πρέπει νὰ ἐρευνᾶται. Ἦδη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους δι' ἐξαπλώσεως τῆς Κοινῆς, ἥτις ἀνεπτύχθη καὶ ἐπεκράτησεν εἰς τὸ ἀχανὲς ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων του ὥς γλώσσα γραφομένη τε ἅμα καὶ λαλουμένη, αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ διάλεκτοι κατεδικάσθησαν εἰς ἀγρόν, βέβαιον θάνατον, ὅσαι καὶ ἐπῆλθεν ἀλλαχοῦ ἐνωρίτερον καὶ ἀλλαχοῦ βραδύτερον κατὰ τοὺς λεγομένους μεταγενεστέρους χρόνους, ἥτοι εἰς διάστημα χρόνου ὀλίγον ὑπολειπόμενον τῆς χιλιετηρίδος. Μία καὶ μόνη ἀρχαία διάλεκτος κατῳρώθη νὰ περισωθῇ καὶ νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι σήμερον, ἡ συνεχιζούσα τὴν ἀρχαίαν Λακω-

νικὴν Τσακωνική, ἣτις ἐξακολουθεῖ νὰ λαλῇται εἰς τὴν Κυνουριάν τῆς Πελοποννήσου. Πολλὰ στοιχεῖα τῶν ἀρχαίων διαλέκτων εἰσῆλθον εἰς τὴν Κοινήν καὶ ἔφθασαν δι' αὐτῆς μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀποδεικνύουσιν ἐπιβίωσιν τῶν διαλέκτων, εἰς ἃς ἀνήκουν. Ἄλλα τέλος ἀρχαῖα διαλεκτικὰ στοιχεῖα, τοπωνύμια καὶ ὀλίγα προσηγορικά, ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν ἐκτὸς τῆς Κοινῆς μαρτυρούμενα εἰς τόπους, ἐνθα τὸ πάλαι ἐλαοῦντο αἱ διάλεκτοι εἰς ἃς ἀνήκουν. Εἶναι δὲ ταῦτα ἀρευθεῖς πολῦτιμοι μάρτυρες τῆς ἀδιακόπου προφορικῆς παραδόσεως τῆς γλώσσης ἐν τοῖς τόποις τούτοις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς ἐπιβιώσεως ἀρχαίων διαλέκτων.

Ἡ ἐπιστημονικὴ θεμελίωσις τῆς θεωρίας αὐτῆς τοῦ Χατζιδάκι περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπετεύχθη διὰ τσαύτης ἐπιστημονικῆς δυνάμεως καὶ ἀναντιλέκτου ἀποδεικτικῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τεκμηριώσεως ἐκ τῆς γραπτῆς καὶ τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ὥστε ἐγένετο ἀμέσως ἀποδεκτὴ καὶ ἐπέβαλεν ἀμέσως τὸν Χατζιδάκιν ὡς αὐθεντίαν εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ εἰς τὴν περιφημον *Einkleitung* αὐτοῦ καὶ τοιουτοτρόπως ἐγνωσθῇ εὐρέως μεταξὺ τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ κοινοῦ. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἥτοι τὸ τῆς καταγωγῆς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, τὸ ζήτημα τῶν χρόνων καθ' οὗς ἀνεπτύχθη ἡ νέα Ἑλληνικὴ καὶ τὸ ζήτημα τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἀποτελοῦν τὰ τρία θεμελιώδη κεφάλαια τοῦ περιφήμου αὐτοῦ συγγράμματος τοῦ Χατζιδάκι, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν Λιψία τὸ 1892 καὶ διὰ τὸ ὅποιον τὸ 1927 ὁ διάσημος καθηγητὴς τοῦ Μονάχου Aug. Heisenberg ἔγραψεν ὅτι «ἡμεῖς οἱ Γερμανοὶ αἰσθανόμεθα εὐγνωμοσύνην, διότι ἡ *Einkleitung*, τὸ κλασσικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἐπιστήμης, ἐγράφη γερμανιστί».

Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Χατζιδάκι ἐνεποίησε βαθυτάτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς διεθνεῖς φιλογολογικοὺς κύκλους διὰ ποικίλους λόγους. Διὰ πρώτην φορὰν ἀπεδεικνύετο ἐν αὐτῷ ἡ ἀδιάκοπος προφορικὴ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἐδίδετο ἀποστομωτικὴ ἀπάντησις εἰς ὅσους κατὰ περιοδὸν ἡμφεσβήτουν μέχρι τότε τὴν φυσικὴν καὶ ἀβίαστον ἐξέλιξιν καὶ ἐπιβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο ἐπετυγχάνετο μεθοδικῶς διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῶν στοιχείων τῆς λαλουμένης εἰς τοὺς ἱστορικοὺς των προδρόμους καὶ ἀποδείξεως ὅτι διὰ συνεξετάσεως τῶν ἀρχαίων, μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων γλωσσικῶν στοιχείων ὠλοκληροῦτο ἡ ἐπιστημονικὴ θέωρησις τῆς φθογγολογίας, τῆς κλίσεως, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς συντάξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθόλου, ἣτις ἀπεδεικνύετο πλέον διὰ τῶν φῶτων τῆς ἐπιστήμης ἀποτελοῦσα ἐνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον σύνολον. Ἡ τοῦτο μεγαλειώδης ἐπίτευγμα τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἴδρυνε καὶ ἐπέβαλλε διεθνῶς ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου ἦτο δισυμπόστατος. Ἀπὸ

ἀπόψεως Γενικῆς Γλωσσικῆς ἀπεδεικνύετο περιλάμπρως ὅτι αἱ θεωρίαι τῶν νεογραμματικῶν εὗρισκον τὴν ἐπαλήθευσιν καὶ δικαίωσιν των ἐπὶ μιᾷς ζώσης γλώσσης, τῆς ὁποίας τὸ ἱστορικὸν βάθος ἐκάλυπτεν ἀδιάκοπος γραπτὴ παράδοσις τριῶν περίπου χιλιετηρίδων. Τοιουτοτρόπως ἡνοίγετο λαμπρὸν πεδίον ἐπιστημονικῆς δράσεως διὰ πάντα βουλόμενον νὰ συλλάβῃ ἐν χρόνῳ τὴν γλωσσικὴν ἀνέλιξιν. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐρεῦνης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰδικῶς ἡ *Einleitung* τοῦ Χατζιδάκι ἀπεκάλυπτεν εἰς τοὺς ἀνὰ τὸν κόσμον πολυπληθεῖς ἑλληνιστὰς μίαν περίοδον τῆς γλώσσης ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἀφιερῶσαι τὸν ἐπιστημονικὸν των βίον, μίαν περίοδον, λέγω, διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς ὁποίας εὗρισκον τὴν λύσιν των ἀπειράριθμα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργει εἰς αὐτοὺς ἡ ἑλλιπὴς γραπτὴ παράδοσις. Ἐπὶ πλέον διὰ πρώτην φοράν ἀπεκαλύπτετο εἰς τοὺς ἐρευνητὰς ὁ ἀληθὴς τύπος τῆς λαλουμένης Ἑλληνικῆς, τὸν ὁποῖον ἀπέκρυπτε καὶ παρηγκώνειεν ἡ κολοσιαία ἐπιβολὴ τῆς λογίας παραδόσεως τοῦ ἔθνους καὶ τοιουτοτρόπως ἐβλεπον οὐτὸν πῶς, παρὰ τὴν γραπτὴν παράδοσιν, ἐφθασαν μέχρις ἡμῶν διὰ τῆς στοματικῆς παραδόσεως τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης.

Ὁ ἀντίκτυπος ὑπῆρξεν ἄμεσος, εἰς πολλὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια ἰδρύθησαν ἔδραι ἐρεῦνης τῆς νέας Ἑλληνικῆς, πολυπληθεῖς ἐπιστήμονες ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου ἀσχολοῦνται ἔκτοτε περὶ τὴν ἐρευναν τῆς γλώσσης ταύτης. Ἐν Ἑλλάδι δὲ ἰδρύθη καὶ ὁρᾷ ἔκτοτε ἡ Σχολὴ τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι, ἥτις ἀνέπτυξε πολυπληθεῖς δοκίμους μαθητὰς καὶ συνεχιστὰς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ψωμίζεται ἐπιστημονικῶς καὶ αὐτὴ ἡ ἀντιπαράδοσις, ἥτις μόνον περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἔχει νὰ ἀντιέπῃ σήμερον ὀλίγα τινὰ καὶ ἀσημαντα, εἰς ὅσα ἡ ἀξιωματικὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι παραδέχεται καὶ διδάσκει.

Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ σημεῖον ἐπιστημονικῆς ἐξορμήσεως τοῦ Γ. Χατζιδάκι. Ὑγιές, ἀκλόνητον καὶ θαυμαστόν. Ὅσα πρὸ τῆς τελικῆς διατυπώσεως τῆς θεωρίας του ἔγραψε τὸν ἐβοήθησαν νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὑγιὲς συμπέρασμα. Ὅσα ἀπέραντα ἔκτοτε ἔγραψε καὶ ἐδίδαξεν ἔχουσι βάσιν τὴν ὑγιᾶ ταύτην ἀρχήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνεύρῃ, νὰ διατυπώσῃ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν ἀρχὴν σχεδὸν ἀκόμῃ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου.

Οἱ παλαιοὶ πρῶτοι δρόμοτεχνοὶ καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Χατζιδάκι παραμερίζουν διὰ νὰ περάσῃ ἐκείνος. Ὁ Δέφνερ ἀποδεικνύεται ἀμέθοδος καὶ εὐκατάβλητος ἀντίπαλος. Τὰ διδάγματα τοῦ Καρόλου Φόϋ, τὸν ὁποῖον ὁ Χατζιδάκις ἀποκαλεῖ εὐγενῶς «ἀρχαῖον φίλον καὶ συναγωνιστὴν ἑξοχόν», ἀνατρέπονται εὐκόλως, ὁ παλαιότερος Μαυροφρύδης τυγχάνει ἔκτοτε μνείας μόνον διὰ τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει συγκεντρώσει εἰς τὸ ἔργον του. Γενικῶς ἐκ πάντων ὅσοι εἶχον μέχρι τότε ἀσχοληθῇ περὶ τὴν ἐρευναν τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἰδιαίτερας μνείας, τιμῆς καὶ ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι τυγχάνει μόνον ἡ ὑπέροχος φυσιογνωμία τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τὸν ὁποῖον ἀνα-

κηρύττει πρῶτον μέγαν ἐρευνήτην τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὁποίου πολλὰ διδάγματα ἀναφέρει μετ' εὐλαβείας διὰ βίου.

Ἐορμόμεθα τώρα εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς Χατζιδάκι - Ψυχάρη, διότι ἡ μεταξὺ τούτων ἀναμέτρσις ἐδημιούργησε ζητήματα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐξακολουθοῦν νὰ τυγχάνουν καὶ σήμερον συζητήσεων.

Ἡ σύγκρουσις Χατζιδάκι - Ψυχάρη ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον ἐπὶ ἐπιστημονικοῦ πεδίου, μόνον δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ βαθμυδόν, διὰ πλήρους ὑποχωρήσεως τοῦ Ψυχάρη εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μάχην, περιορίσθη καὶ παρέμενε σύγκρουσις καὶ διαφορὰ περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Αἱ παλαιαὶ φιλικαὶ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ αἱ ἀλλεπάλληλαι ἐκδηλώσεις ἐκτιμήσεως καὶ θαυμασμοῦ τοῦ Ψυχάρη πρὸς τὸν Χατζιδάκιν ἐλησμονήθησαν καὶ ἐσιγήθησαν, ἀφ' ἧς ὁ Χατζιδάκις προέβαλε τὴν ὑγιὰ καὶ σύγχρονον μέθοδον ἐρεύνης αὐτοῦ καὶ ἔκρινε καὶ ἀνέτρεψε διὰ ταύτης τὴν μέθοδον, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ Ψυχάρης πρὸς ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Διὰ τοὺς μένοντας μετὰ τὴν ἐντύπωσιν διὰ τὰς διδάσας Χατζιδάκι - Ψυχάρη ὀφείλετο ἀρχῇθεν εἰς τὸ ὅτι ὁ μὲν πρῶτος ὑπερεμάχησε τῆς γραφομένης, ὁ δὲ δεύτερος τῆς λαλουμένης, θὰ φανῇ ἴσως περίεργον, ἂν λεχθῇ ὅτι ἡ πρώτη διδάσας τούτων ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ ἀντίθετον. Ὁ Ψυχάρης δηλονότι ἐφήρμοσε πρὸς ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν ἀποκλειστικὴν ἀναδρομὴν εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα, ὑπεστήριξε δὲ μεταξὺ ἄλλων διὰ τὴν ὁρθογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων δύναται νὰ διδάξῃ ἡ στατιστικὴ μέθοδος μαρτυρίας τῶν τύπων εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα. Ἐδίδαξεν ἐπίσης ὅτι ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐρεύνης τῶν κειμένων τούτων ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται διαμεμορφωμένη ἀπὸ τοῦ 17ου αἰ. κἄξ.

Πρὸς ἀνατροπὴν τῆς κακοδιδασκαλίας ταύτης ὁ Χατζιδάκις συνέγραψε τρεῖς μεγαλειώδεις πραγματείας, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὴν *Einleitung* αὐτοῦ καὶ ἀποτελοῦν ἔκτοτε τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν καὶ βάσιν, ἐφ' ἧς πρόκειται νὰ στηρίζηται πᾶς ἐπιχειρῶν ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσης. Διὰ τῆς πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐρεύνης» ὑπεστήριξεν ὅτι διὰ τὴν συναγωγὴν ὀρθῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων ἀνάγκη νὰ ἐκτείνηται ἡ ἔρευνα τόσον εἰς τὴν γραπτὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν. Διὰ τῆς πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεπτύχθη ἡ νέα Ἑλληνικὴ» ἀπέδειξε ὅτι ἡ νέα Ἑλληνικὴ διεμορφώθη οὐχὶ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰ. κἄξ., ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Ψυχάρης, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ λέξει καταλήγει «πρὸ τοῦ 10ου αἰ., τ.ἔ. πρὸ τῆς ἐπικοινωνίας ἡμῶν πρὸς τοὺς Σλαῦους, Ἱταλοὺς καὶ Τούρκους καὶ διὰ πάντα τὰ λεγόμενα περὶ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὴν τῶν ξένων γλωσσῶν, οἷον τῆς Σλαβικῆς, Ἱταλικῆς, Τουρκικῆς κλπ., εἶναι παρὰ τὴν ἱστορίαν». Τέλος διὰ τῆς πραγματείας, τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης

τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων» ἀπέδειξεν ὅτι ἡ στατιστικὴ μέθοδος τοῦ Ψυχάρη εἰς οὐδὲν ἄληθές ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα δύναται νὰ οδηγήσῃ, διότι ἡ γλῶσσα τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων εἶναι ἀνάμεικτος ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων, διὸ καὶ ἔχει ἀνάγκη νὰ βασάνου καὶ καθαρισμοῦ προτοῦ νὰ γίνῃ αὐτῆς χρῆσις εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς». Τὰς κεφαλαιώδεις ταύτας πραγματείας ἀνεδημοσίευσεν ἐν μεταφράσει τὸ 1905, εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν Μεσαιωνικῶν καὶ Νέων Ἑλληνικῶν, ἐνθα καὶ ἐπάγεται «Ἀφοῦ τὰ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων οὕτως ἐξετέθησαν (τῷ 1892) καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἐπαϊόντων ἐνεκρίθησαν καὶ ἐγένοντο ἀποδεκτά, ὁ κ. Ψυχάρης ἠγαγκάσθη νὰ ἀποσιῇ ἐφεξῆς πάσης ἀσχολίας περὶ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς μέσης καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἀσχολῇται τοῦ λοιποῦ περὶ μόνον τὸ λεγόμενον γλωσσικὸν ζήτημα, ἐν ᾧ τὰ σφάλματα δὲν εἶναι τοσοῦτον εὐεξέλεγκτα, ὅσον εἶναι προκειμένου περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, καὶ ἐν ᾧ τῷ ὄντι πλατεῖται λόγων κέλευθοι». Πράγματι ὁ Ψυχάρης ἐδημοσίευσεν ἑκτοτε πολλὰς πραγματείας, ἀλλὰ πᾶσαι πλέον σιγηρίζονται εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς μεθόδους τὰς ὁποίας ἔθικεν ὁ Χατζιδάκις καὶ οὐχὶ εἰς ἐκείνας, ἃς ὁ ἴδιος ἀρχικῶς ὑπεστήριξεν.

Ἐφεξῆς ὁ Χατζιδάκις δὲν ἔχει πλέον ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπιστημονικοὺς ἀντιπάλους, διότι ὅσοι κατὰ καιροὺς διαφέρονται πρὸς αὐτὸν ἢ σιγηρίζονται ἐπὶ τῆς διδασκαλίας του καὶ διαφέρονται περὶ λεπτομερείας ἢ, εἰς σπανιωτάτας περιπτώσεις, ἐπιχειροῦσι τὴν ἐφαρμογὴν ἰδίων μεθόδων ἐρεῦνης, ὅτε παρέχονται σχεδὸν ἀπαράτηρητοι εἴτε δὲν λαμβάνονται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Ἀπαντες οἱ ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι ἐλεγχόμενοι ἐφεξῆς ἐπιστημονικῶς, ἐλέγχονται κυρίως εἴτε διότι παρανοοῦν εἴτε διότι παραμελοῦν τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἔθικεν. Διὰ τοῦ τοιοῦτον ἐλέγχου ἐξικονομῆται μέχρι καὶ τῆς τελευταίας πραγματείας ἣν ἐδημοσίευσεν, συστηματοποιεῖται κατὰ μικρὸν ἡ μέθοδος ἐρεῦνης καὶ δημιουργεῖται ἡ Σχολή. Ὁ ἐπιχειρῶν σήμερον ἐρευνᾷ τῆς νέας Ἑλληνικῆς δὲν δύναται νὰ παρίδῃ ἀκινδύνως τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Χατζιδάκι, ὧν ἡ ὁρθότης παρηκολουθήθη καὶ ἠλέγχθη ἐπὶ ἥμιον καὶ πλέον αἰῶνα ὑπὸ πλειάδος Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐρευνητῶν.

Ὅθεν ἐπιβεβλημένον καὶ δικαιοτάτον ἔπαινον ἀπένευμε πρὸς αὐτὸν ἢ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, ὅτε χαιρετίζουσα ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ὀγδοηκονταετηρίδος ἔγραφεν «εἰς ὑμᾶς ἀνήκει ἄνευ τινὸς ἀντιζήλου ἢ δόξα ὅτι τὴν ἱστορικὴν ἐρευνᾷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ μεσαίωνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνυνώσαστε ἐκ τῶν βυθῶν τῆς ἐρασιτεχνίας καὶ τῆς ἀμεθοδίας εἰς τὴν τάξιν ἐπιστήμης πληροῦσης ὅλους τοὺς συγχρόνους ἐπιστημονικοὺς δρῶνς. Οὐδεὶς ὑπερῆσπισε τόσον ἐνεργῶς καὶ ἐπιτυχῶς, ὅπως ὑμεῖς, τὴν ἀδιάσπαστον ἐνότητα ἀπάσης τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης

ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῶν νεωτάτων διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἀπέδειξε τελειωτικῶς ταῦτα διὰ τόσον διδακτικοῦ παραδείγματος πλουσίας καὶ λεπτομεροῦς ἐρεῦνης».

Ὅπως ἦτο φυσικὸν ἡ ὑγυὴς ἀντίληψις περὶ τοῦ χαρακτιῆρος τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Γεώργιον Χατζιδάκιν νὰ ἦδῃ μὲ ἀπόλυτον καθαρότητα καὶ νηφαλιότητα καὶ μὲ πλήρη συναίσθησιν τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης καὶ τὸ πολυθρύλητον γλωσσικὸν ζήτημα. Τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν νὰ διεξαγάγῃ διμέτωπον σκληρὸν ἀγῶνα, διότι εὐρέθῃ μεταξὺ τῶν συμπληγμάτων τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ χυδαῖσμοῦ ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Χατζιδάκις εἶδε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ μεγαλοφυοῦς ἐνοράσεως ἐκεῖνον τὸ ὁποῖον ἡδυνάτουν νὰ ἴδουν καὶ ἀντιληφθοῦν οἱ ὑπέρμαχοι τῶν ἀκροτήτων. Βεβαίως ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος εἶναι ἀπότοκος τῆς ἐπιστημονικῆς πίστεως αὐτοῦ ἐπὶ τὸ διφυές τῆς γλωσσικῆς παραδόσεως. Ἐφ' ὅσον δηλονότι διὰ λαμπρῶν πραγματειῶν ἀπέδειξε καὶ ἐδίδαξεν ὅτι τόσον ἡ προφορικὴ ὅσον καὶ ἡ γραπτὴ παράδοσις τοῦ ἔθνους ἐκινουῦνται μέχρις ἡμῶν κατ' ἀδιάκοπον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἥλθεν εὐκόλως εἰς τὴν ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας διδασκαλίαν ὅτι ὁ ἐπίσημος λόγος τοῦ ἔθνους, ἡ γραφομένη δηλονότι γλῶσσα αὐτοῦ, δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐκφρασις τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀγωγή τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ οὔτε τὴν γραπτὴν οὔτε τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ συντίθεται ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων κατὰ τρόπον μὴ προσκρούοντα εἰς τὸ αἰσθημα τῆς προηγμένης πως κοινωνικῶς μερίδος τοῦ ἔθνους. Ὁ λαὸς πρέπει νὰ μετέχῃ τῆς γλωσσικῆς ἀγωγῆς μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα καὶ κατὰ ταῦτα πᾶν στοιχεῖον εἴτε ἀρχαῖον εἴτε χυδαῖκόν, τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὸν εἶναι ἀπόβλητον τῆς χρήσεως. Ἐπιστροφή εἰς τὴν ἀρχαίαν δὲν εἶναι δυνατὴ, ἀλλὰ, καὶ ἂν τοῦτο ἦτο δυνατόν, δὲν θὰ ἦτο ἐθνικὴ ὠφέλεια, ἀλλ' ἐθνικὴ συμφορά, διότι θὰ ἐπέβαλεν ἀνυπόφορον τυραννίαν δουλικῆς μιμήσεως τρόπου ἐκφράσεως ἐνὸς ἀπομακρυσμένου παρελθόντος. Προσαρμογὴ τοῦ τύπου τῆς γραφομένης πρὸς τὴν λεγομένην γλῶσσαν τοῦ λαοῦ εἶναι ἐθνικῶς ἀσύμφορος καὶ πρακτικῶς ἀνεφάρμοστος διὰ τῶν στοιχείων ταύτης καὶ μόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ ὁ πολυσύνθετος νεοελληνικὸς κόσμος.

Ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τούτων στηριζόμενος ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν καὶ εἰς πληθὺς πραγματειῶν καὶ ἄρθρων καὶ βιβλίων τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης καὶ καθώρισε θεμελιώδεις ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ τηρῶνται ἀπαρεγκλίτως ὑπὸ τῶν γραφότων. Κατόπιν τῆς διδασκαλίας ταύτης τοῦ Χατζιδάκι οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἐξέλιπον βαθμυδόν, οἱ δὲ δημοτικισταὶ ἀναγκαζόμενοι ὑπὸ τῆς δημιουργουμένης γλωσσικῆς πραγματικότητος ἀνεθεώρησαν τὰς ἀρχάς των, ἐγκατέλειψαν πάντα σχεδὸν τὰ ἀρχικὰ αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ διαφέρονται σήμερον πρὸς ἡμᾶς περὶ ὀλίγα τινα

ἀσήμαντα μορφολογικὰ καὶ τοικαὶ ζήτῃματα. Ὁ ἀναγινώσκων σήμερον μετὰ ἡμῶν καὶ πλέον αἰῶνα πραγματείας τοῦ Χατζιδάκι περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἀναγνώριζει πόσον ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ σημερινὴ θέσις αὐτοῦ τὸν ἐδικαίωσαν.

Οἱ ἀγῶνες τοῦ Χατζιδάκι περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ μεγάλοι καὶ ὀξεῖς καὶ διήρκεσαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς μακρᾶς σταδιοδρομίας του, ἀλλὰ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι διεξήχθησαν εἰς τὸ περιθώριον τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος. Ἐν ἀντιθέσει δηλονότι πρὸς τοὺς δημοτικιστὰς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν ὑποκείμενον τῆς δραστηριότητος αὐτῶν τοὺς περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἀγῶνας, ὁ Χατζιδάκις ἐκήρυξε τοῦτο ὡς οὐχὶ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν ζήτημα, ἀλλ' ὡς περισσότερον πρακτικὸν καὶ κοινωνικόν, ἐδίδαξε περὶ τοῦτου τὰ ὀρθά, ἀφῆκε τὸν χρόνον νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἐξελίξεώς του καὶ διέθεσε τὰς ἀπεράντους ἐπιστημονικὰς του δυνάμεις εἰς τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξεν ὁ φωτεινὸς χῶρος τῆς εὐτυχίας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε τὰς δυνάμεις, τὰς τε σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς, μὲ τὰς ὁποίας τὸν εἶχε διαπλῶς προικίσει ἡ μοῖρα.

Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Χατζιδάκις εἶναι δυσσύλληπτον, πολυσύνθετον, καταπληκτικὸν εἰς ἔκτασιν καὶ εἰς βάθος, εἶναι μία δημιουργία ἐξ ἐκείνων, τὰς ὁποίας μόνον ἥρωες τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔχουν καταλείψει ὡς εὐλογίαν καὶ κληρονομίαν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι σήμερον καὶ ἐρευνᾷ τὰς πάσης φύσεως ἐκδηλώσεις τῆς γλώσσης, τὴν ποίησιν, τὴν πεζογραφίαν, τὰς διαλέκτους, τοπικὰ ιδιώματα, γλωσσικὰ μνημεῖα ἐποχῶν τῆς καταπτώσεως, συγγραφεῖς, ἐπιγραφάς, παπύρους, ἔγγραφα, νομίσματα, πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ τὸ διαφέρον ἐνὸς ἐρευνητοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τελειότερον γνώστην τῶν ἱστορικῶν λεπτομερειῶν τῆς ὁποίας δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ οὔτε ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς οὔτε ὁ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος φιλολογικὸς κόσμος.

Οὐδὲν ἐπιτρεπτὸν ὅριον χρόνου θὰ ἐπῆρκει ὅχι βεβαίως νὰ ἀναλύσωμεν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἔστω καὶ κατὰ κατηγορίας τὸ γιγανταῖον εἰς ἔκτασιν ἔργον τοῦ τιτάνος αὐτοῦ τῆς σκέψεως, ἐνὸς ἐκ τῶν πλέον πολυγράφων ἀνδρῶν τῆς φιλολογικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ μόνη ὑπολειπομένη εἰς ἡμᾶς δυνατότης εἶναι νὰ θίξωμεν θεμελιώδη τινα σημεῖα τῆς ἐπιστημονικῆς του δημιουργίας, ἀφ' ὧν ὠρμήθη ὡς γλωσσολόγος, ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος, ὡς πνευματικὴ δύναμις τοῦ ἔθνους.

Μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρινῆς κοινῆς καταγωγῆς τῆς νέας Ἑλληνικῆς, προέβη εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς μεταξὺ ἀρχαίας καὶ νέας γλώσσης. Ἀπὸ τῶν κλασσικῶν ἤδη χρόνων ἤρchiσαν νὰ ἐπιτελῶνται βαθμὴδὸν σπουδαῖαι φωνητικαὶ μεταβολαί, ὁ μονοφθογγισμὸς

τῶν διφθόγγων, ἡ ἐξίσωσις μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, ἡ ἀπώλεια τῆς προσφθίας, ἡ ἐπικράτησις τοῦ δυναμικωτέρου τονισμοῦ κλπ., πάθη, αἵτινα μετέβαλον αἰσθητικῶς καὶ μετέτρεψαν βαθμυδὸν ἀπὸ ἀρχαίου εἰς νέον τὸν ἑλληνικὸν λόγον. Εἰς τὴν ριζικὴν μεταβολὴν τὴν ἐπιτρέπουσαν εἰς ἡμᾶς νὰ διακρίνωμεν τὸν μὲν ἀπὸ τοῦ δὲ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα σπουδαῖα σύνδρομα αἷτια, ἐν οἷς προέχουν τὸ ἀδύνατον τῆς διατηρήσεως καὶ συνεχίσεως ὑπὸ τῶν μυριάδων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐξηλληνισμένων βαρβάρων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τοῦ ἐπιμεμελημένου ὕφους τοῦ αἰτιατοῦ λόγου, ὅπερ ἦτο ἐπιγένημα καὶ προνόμιον τῆς ἰδιοφυίας τῶν κλασσικῶν συγγραφέων τῶν ἐνδόξων χρόνων, ἔτι δὲ ἡ σύγχυσις ἡ καὶ ἀπώλεια τῶν ἀρχαίων μορίων, ἔνεκα τῆς ὁποίας δὲν διεστέλλοντο πλέον αἱ πτώσεις καὶ αἱ ἐγκλίσεις σαφῶς καὶ ἀκριβῶς ὅπως πρότερον, τοῦθ' ὅπερ συνέβαλεν εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς ἑλληνικῆς συντάξεως, ἥτις ἀπὸ ἀρχαίας ἐγένετο νέα, ἀπὸ καλλιτεχνικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἀτεχνότερα καὶ χαλαρωτέρα. Εἰς τὰ γενικὰ ταῦτα τέλος προστίθενται ἡ ἀπώλεια τῆς εὐκτικῆς ἐγκλίσεως, ἡ ἀπώλεια τῶν μονολεκτικῶν μελλόντων, παρακειμένων καὶ ὑπερσυντελικῶν, ἡ ἀπώλεια τῆς χρήσεως τῆς δοτικῆς κλπ.

Προσεχὴς ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια τοῦ Χατζιδάκι ἦτο νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πεδίον ἐφ' οὗ οὐδείς ἐφεξῆς ἠδυνήθη νὰ τὸν συναγωνισθῇ ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ τὸν συμπληρώσῃ οὐσιωδῶς. Ἡ ἔρευνα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἔχει βεβαίως πολὺ προχωρήσει καὶ ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐγκαταλείψει τὰ ὅρια, εἰς ἃ εἶχεν ὁδηγήσει ταύτην ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότης τοῦ Χατζιδάκι, ἀλλὰ αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ ἐφ' ὧν θεμελιούται ἡ ἔρευνα αὕτη εἶναι ἀπαραινώριστος πνευματικὴ ἰδιοκτησία του. Ὁ Χατζιδάκις καθώρισε τὴν φύσιν καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν φωνηέντων τῆς νέας Ἑλληνικῆς, τὸν τρόπον τῆς πρὸς ἄλληλα συμπλοκῆς τούτων, τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνετελέσθη ἡ συνί-
ζησις αὐτῶν, ἔτι δὲ τοὺς δρους ὅφ' οὓς λαμβάνουσι χώραν οἱ ἐνεσιωτικοὶ σχηματισμοὶ τῶν ρημάτων, ὅφ' οὓς ἐπιτυγχάνεται ἡ κλίσις τῶν ὀνομάτων, ὅφ' οὓς τελοῦνται αἱ τοικαὶ μεταβολαὶ κλπ. κλπ. Ἐν τῇ περιφήμῳ ἐπὶ ὕψησειᾳ διατριβῇ αὐτοῦ ἀνέπτυξε τοὺς φωνητικὸς νόμους τῆς νέας Ἑλληνικῆς, διαστείλας τούτους τῶν ἑκασταχοῦ ἰσχυόντων ἰδιωματικῶν νόμων.

Τὰ μεγάλα ταῦτα διδάγματα τοῦ Χατζιδάκι ὑπῆρξαν ἡ ἀφετηρία διὰ τὴν συγγραφὴν πολλῶν ἑκατοντάδων πραγματειῶν αὐτοῦ, ἐν αἷς λύονται ἅπειρα ἐπὶ μέρους προβλήματα, τὰ ὁποῖα γεννᾷ ἡ ἔρευνα τῆς γλώσσης. Μόνον ἂν κάποτε ἐπιχειρηθῇ καὶ ἐπιτευχθῇ ἀναλυτικὴ ἀποδελτίωσις τῶν δημοσιευμάτων του θὰ καταστῇ περισσότερον ἐμφανὲς καὶ προσιτὸν τὸ ἀσύλληπτον ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις ἔργον του.

Ὡς πανεπιστημιακὸς Καθηγητὴς ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις ἐδόξασε τὸ Πανεπιστήμιον, κατέλιπε δὲ εἰς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ὥς εὐλογίαν, ὀλόκληρον

σειρὰν ἐγγχειριδίων συγγραμμάτων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἀντλή μέθοδον καὶ γνώσεις ἢ σπουδάζουσα νεολαία. Ἐπὶ ἡμῖσιν περὶπου αἰῶνα ἡ διδασκαλία του ἐφώτισε διαδοχικῶς ἀμφότερα τὰ πανεπιστήμια τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ ἐδημιούργησε λεγεῶνα ἐγνωμόνων ἀκροατῶν, ἐξ ὧν ἐπελέγοντο προσεκτικῶς ὑπὸ τούτου ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὸ ἐπιστημονικὸν ἐπιτελεῖον τῶν ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν αὐτοῦ ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων, ἐν οἷς προέχουσαν θέσιν κατέχει τὸ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐνταχθὲν Ἰστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ἀποκλειστικὸν ἐπίτευγμα μεγαλοφυοῦς συλλήψεως τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι.

Ὡς ἄλλος Αἰσχύλος ἔταξεν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐν τῷ κόσμῳ τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην καὶ τὴν ὑπὲρ ταύτης θυσίαν. Ἡ μεγαλόνησος, ἡ ὁποία σεμνύνεται διότι τὸν ἐγέννησεν, ἡσθάνθη ἐπανελημμένως τὸ ἀρενωπὸν σκίρτημα τῆς λεβεντιάς του, διότι ἐπανελημμένως ἔλαβεν οὗτος τὰ ὅπλα καὶ ἐπολέμησε διὰ τὴν ἐλευθερίαν της. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς Ἑλλάδος ἡ Μακεδονία ἐδονήθη ἀπὸ τὴν πλήρη ἀγανακτήσεως πελωρίαν ἐπιστημονικὴν κρουγὴν αὐτοῦ, δι' ἧς ἀπεστόμωσε κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν πλειάδα «καλοθελητῶν» τῆς Ἑλλάδος ξένων ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι ἔθηκαν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὸν ἑλληνισμὸν τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀποδείξεις τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι ὑπῆρξαν ἰσχυρὰ δέσμη ἀκτίων ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου ἑλληνικοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον κατηύρασε καὶ διέλυσε τὸ σκότος, ὅπερ συνεπύκνωνε πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀνίερως ἐκμετάλλευσαι τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ ἐχθρῶν τῆς ἡμετέρας πατρίδος.

Τοιοῦτος ἐν ἀδράϊς γραμμαῖς ὑπῆρξεν ὡς ἐπιστήμων, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς ἐθνικὸς αγωνιστὴς ὁ γεραιόρμενος σήμερον ἐνταῦθα ἐπιστημονικὸς κολοσσός. Ἐν οὐιάτῃ συνθέσει δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μέγας δραματιστὴς καὶ μύστης τῆς ἑλληνικῆς ιδέας, ὡς προνομιούχος ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἡ ὁποία ἐξεπλήρωσεν εἰς τὸ μέγιστον δυνατὸν τὴν ἐντολήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τάξει εἰς αὐτὴν ἡ προσηγνηθεῖσα ἀθάνατος χορεία τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ γένους. Συνέλαβεν εἰς τὴν ἐντέλειαν τὸ πνευματικὸν αἶτημα τῆς ἐποχῆς του, συνέβαλεν ὅσον ὀλίγοι διὰ νὰ ὑψωθῇ καὶ ἐπιβληθῇ διεθνῶς ὑπερῶφانون τὸ παράστημα τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ